

Villestrup Å i Himmerland



Kulturhistorier
2024



*Gravlev landsby ved rebild bakker.. I forgrunden ses Lindeborg Å. Dreamstime/ID 223058925
© Makasanaphoto*

Himmerland

- skarp og sandet jordsmon

I fortidens Himmerland kæmpede skov og hede med græslandskabet - og alt vandet.

Himmerland er en ikke særlig frugtbar del af Danmark. Omend det er et morænelandskab, er jordbunden her sandet og kun visse steder lerblandet. Skarp kaldte de gamle bønder den slags jord. Og næppe værd at dyrke men nok afgræsse, mente middelalderens bønder.

Sådan forholdt det sig ikke i bronzealderen, hvor undersøgelser af kulturlandskabet har påvist utallige spor af det gamle agerdyrkningssystem - først og fremmest digevoldinger, der omkransede de "keltiske agre", men også spor af jordbehandlingen. Den magre og lette jord var nemlig nem at opdyrke, hvis

man først brændte den af – dvs. praktiserede svedjebrug – og dernæst pløjede den lette og sandede jord med arden, oldtidsredskabet der i modsætning til den tungere plov ikke vendte jorden, men bare skar ridser i den.

Nyere arkæologiske undersøgelser af daterede brændte kornfornåd fra Danmarks forhistorie (Hald 2024) beretter dog om, hvorledes denne verden ændrede sig efter år nul. Hvor bronzealderens bønder i perioder ser ud til at have udnyttet op mod 70% af den anvendelige agerjord ved at skifte mellem jordlodder, der afvekslende og igennem årtier var udlagt til krat, skov, afbrænding, rydning og dyrkning, udviklede jernalderens bønder nye måder at bo og dyrke jorden på. Nu blev bosættelserne alt andet lige og med tiden mere permanente, mens dyrkningen af gødede indmarker fik gradvis større betydning (det vi kalder et indmark-udmark system). Samtidig voksede betydningen af dyreholdet, hvorefter landskabet endte med at se mere eller mindre ud som det gjorde indtil for 3-400 år siden.

Vi kan naturligvis spørge, hvad der drev denne udvikling, men i realiteten er det vanskeligt at pege på én faktor. Det ser ud til at klima og nye teknologier spillede en rolle. Men nye smagsuniverser kan også have haft betydning. I hvert fald ved vi, at hvor bronzealderens mennesker hovedsagelig dyrkede byg, var jernalderens afgrøder meget mere varierede - inkluderende emmer, rug, havre, hør og ærter, men også blandinger heraf. I samme forråd har forskerne også fundet spiselige vilde arter. Måske har folk direkte forlænget deres brødkorn med indsamling

Mariager Fjord. Kilde: Topografisk Maalebordblad 1842 -1899 © Styrelsen for dataforsikring og infrastruktur



heraf. Som minimum har de ikke kimset af lidt Rødknæ og Dodder. "Rent" korn har været et selvsyn og en luksusvare benyttet ved de store folkelige og religiøse fester, således som det eksempelvis er påvist ved Uppåkra i Skåne (Larsson 2018).

En konklusion på disse studier er også, at denne palet af varierede jernalder-afgrøder fordrede en mere intensiv driftsform, hvor jorden systematisk tilførtes gødning. Herefter kunne et egentligt sædskifte udvikles. Formentlig ser vi her konturerne af det senere hede- og skovbrug i Himmerland, hvor bønderne primært levede af deres dyrehold suppleret med høsten fra landsbyernes nært beliggende jordlodder.

En nøgle ressource i dette nye landskab var heden, der opstod i kølvandet på Bronzealderens svedjebrug. Med tiden lærte bønderne, at afbrændning af hedestrækninger indledningsvis gav rum for tre til fem års lækker græsning, mens lyngen igen bredte sig. Men lyng, der ikke brændes af hvert tredivte år, dør og springer derefter i skov. Når Himmerland var så leveringsdygtig i heder må det have afspejlet, at jernalderbønderne udmærket vidste, hvad der skulle til for at fastholde den lyng, der leverede alt fra vinterfoder til dyrene samt mønning på gårdenes tage og islæt i møddingen på gårdspladsenerne – hvor alt endte fra dyrenes (lyng)strøelse til asken fra ildstedet og senere brændeovnen.

Sigvard Hansen malede denne gård i Rebild i 1911. Med venlig tilladelse af © [Rebildcentret](#)





Oldensvin ved Randers © Store Lyngdal

Meget kort fortalt skabte bronzealderen således et landskab, hvor skov gradvist blev overtaget af hede. Pollendiagrammer fra Navnsø i det nordvestlige Himmerland viser således, at egnen indtil ca. 3000 f. Kr. for 95%'s vedkommende var dækket af skov. Herefter ændrede landskabet karakter, og omkring 500 f.Kr. udgjorde skoven godt og vel 50%, mens hede og græsser udgjorde 25% hver. Fra Store Okssø i Rold Skov (tæt ved egnen omkring Villestrup Å) ved vi, at græsset udgjorde noget mere, mens lyngen var mindre udbredt. Dog var det til enhver tid tilsåede areal ved Navnsø og Okssø næppe mere end et par procent i jernalderen og indtil nyere tid.

Jævnt hen kunne det da heller aldrig betale sig for bønderne i Himmerland at dyrke korn med henblik på videresalg eller til betaling af jordskatter. Det fremgår således af Christian V's Matrikel (1683), at tiendeydelserne i Rold sogn i for årene 1680-82 af rug, byg og havre var nogenlunde lige store set over en treårig periode. Men udbyttet svingede fra år til år med op mod en tredjedel. Samtidig viser disse beregninger, at foldudbyttet i et godt år for rug og havres vedkommende næppe sikrede mere end næste års udsæd. For byg dog lidt mere. Det var kummerligt.

Til gengæld var der anderledes indtægter at hente fra dyreholdet. At dømme efter arkæologiske undersøgelser fra jernalder og vikingetid spillede kvægholdet som sagt en meget større rolle. Lidt senere kom svin til som et helt afgørende led i bøndernes kosthold. Det er tydeligt at en væsentlig indkomst på 1500-årenes herregodser i Himmerland var oldensvin.

Når Tøger Pedersen, bonde i Brøndbjerg i Astrup sogn, Hindsted Herred i 1562 derfor betalte en beskeden pengeafgift samt en kvart tønne smør, et lam, en gås,



Hedelærke og tinksmed. To typiske fuglearter på heden © Lars Falck og Karsten Lassen. Arter.dk CC-BY

to høns og et svin samt kravet om at holde ni heste på græs, må vi forestille os, at det faktisk kun har udgjort en lille del af hans animalske "produktion". Til gengæld er det bemærkelsesværdigt, at han ikke betalte landgilde i form af korn. Bønderne har levet af deres dyrehold både som salgsartikler og i dagligdagens hushold (1). Desværre er vi dårligt oplyste om besætningernes størrelse på gårdene i Hindsted Herred i 15-1600årene. Registrene over de indbetalte kreaturskatter lader os her i stikken.

Fra senere tid ved vi imidlertid, at bønderne levede af at opfostre ungkreaturer, og pattegrise, der solgtes til herremændene, der havde monopol på opfedning af stude og handle hermed. Læg desuden mærke til kravet om, at bonden skulle holde have ni heste på græs. Formentlig har der været tale om, at hver bonde var forpligtet på at have vilde stod gående i krat, skov og på hede hvorfra kronen så fra tid til anden har kunnet rekvirere hestekraft til byggeri, skud (varetransport) osv. Der mangler en tilbundsgående undersøgelse heraf, men så meget kan siges, at det har været en væsentlig udgift. Af jordebogen fra 1562 fremgår det således, at bønderne i Hindsted Herred tilsammen havde pligt til at have 783 heste gående på græs. Bortset fra Fleskum herred ydede Hindsted græsning til flest dyr pr. hektar i Alborg Len.

Denne landskabsmæssige udnyttelse var ikke ny i 1500-årene. Det fremgår eksempelvis af det kirkelige landskab omkring Villestrup Å, at der har ligget kirkebyer med romanske kirker i Arden, Astrup, Rostrup, Vive og Oue, dvs. på højderyggen øst og vest for Villestrup Å, der udspringer i den sydlige del af Rold Skov og har udløb i Mariager Fjord. Vest og øst for disse kirkebyer har da ligget udmarker som lysåbne græssede landskaber med hede, overdrev, skov og krat. I senmiddelalderen er disse udmarker i øvrigt udvidet, da tre kirker og dermed formentlig også de tilhørende gårdbrug og landsbyer blev lagt øde - Stenstrup, Tostrup og Oplev. Bebyggelsesmæssigt rækker disse kirkebyer i øvrigt næppe bag om vikingetiden. Det tyder i hvert fald stednavnene på. Endeledet -rup kommer

af torp, der betyder udflytterby. Sådanne landsbyer dateres sædvanligvis til nyrydningerne i vikingetid og tidlig middelalder. Generelt er det desuden vigtigt at lægge mærke til, hvor tyndt befolket herredet var i ældre tid. Næppe mere end 3,5 til 5 personer pr km². Det kan sammenlignes med den nuværende befolkning i Læsø's landdistrikter, der – udenfor turistsæsonen – ligger på syv til ni. (2)

Noter

(1) **Færch, Ole (udg)2013 : Aalborg Lens Jordebog 1562 Landbohistorisk Selskab**

(2) Det fremgår af indberetninger fra Hindsted Herred at der i 1525 fandtes 280 gårde i Hindsted Herred. Dette antal var vokset til 404 i 1683. Med et gennemsnitligt antal medlemmer pr hushold på 5,5 (og det er højt sat) betyder det, at Hindsted herred i 1525 og på landet udviste en befolkningstæthed på 3,5 pr km² stigende til 5 i 1683. Dette svarer til en vækstfaktor fra 1525 til 1683 på 0.15 hvilket bestemt ikke er udelukket for denne periode. Tallet siger dog mest om, hvor tyndt befolket herredet har været. Ae: Henrik Larsen: **Ejendomsforholdene i Hindsted Herred i Slutningen af Middelalderen.** Jyske Samlinger Historie/Jyske Samlinger, Bind 5. række, 3 (1937 - 1938) s 144-163

Kilder:

Larsson, M (2018) **Barley grain at Uppåkra, Sweden:** Evidence for selection in the Iron Age. In: Vegetation History and Archaeobotany Vol 27, pp 419-435 (2018)

Hald, Mette Marie et al (2024) **Farming during turbulent times: Agriculture, food crops, and manuring practices in Bronze Age to Viking Age Denmark.** PP/ SSRN 2024

Odgaard, Bent og Jørgen Rýden Rømer (red) (2009) **Danske landbrugs-landskaber gennem 2000 år. Fra digevoldninger til støtteordninger.** Århus Universitetsforlag 2009

Rømer, Jørgen R (2004) **Foldudbyttet i Danmark fra 1600-tallet til 1837.** Landbohistoriske Studier Vol1, issue 1.

Vinter, Michael (2024) **Reconstructing Enclosed and Parcelled Out Landscapes from the First Millenium BC in Himmerland Denmark.** I: Europe's Early Fieldscapes. Red af Stijn Arnoldussen (2021), Robert Johnston, og Mette Løvschal. Springer verlag



Rebild Bakker © ID 295363596 c Pere Sanz/ Dreamstime

Hederne i Himmerland

Er hederne et kulturlandskab? Eller et naturlandskab? Den debat er vigtig at forholde sig til, hvis man kerer sig om Himmerland og ønsker at forvalte såvel kultur- som naturarven på bedste måde.

Historisk betragtet er hederne i Himmerland således resultatet af menneskers udnyttelse af de magre sandede jordstrækninger. Undersøgelserne af hedernes landskaber tilbage i oldtiden i bronzealderen viser – som ovenfor beskrevet – at op mod 70% af den tilgængelige agerjord fra tid til anden blev opdyrket. I praksis foregik det ved at bronzealderens bønder bedrev en slags svedjebrug, hvor vekslende jordtilliggender årtier imellem blev ryddet for krat og skov for derefter at blive brændt af og dyrket intensivt, indtil jorden igen blev lagt brak og udnyttet til ekstensiv græsning. Hvis man gør det ofte nok, ender den afbrændte mark med at springe i lyng.

Pointen er, at heden er en sekundær naturtype - en lysåben og næringsfattig naturtype, der primært opstod dér, hvor midlertidige bosættelser, skovrydninger og naturlige skovbrande åbnede landskabet op, så hedelyng kunne blomstre op på de sandede og sure jorder. I den forstand er heden skabt af fortidens mennesker, der bedrev svedjebrug på jord, der ikke var tung og dermed ikke udgjorde så stor en dyrkningsmæssig forhindring som de tungere lerjorde i de østlige skovegne (på morænesletterne). Med et tyndt jordlag og sandflugt opstod en naturtype, hvis landbrugsmæssige udnyttelse var forudsætningen for dens fremtoning. De fleste hedeområder i Danmark opstod da også i slutningen af stenalderen, dvs. ca. 2800-2300 f Kr. Det udbredte hedelandskab hører dog middelalderen til.

Men lyngheder skal som sagt for at kunne vedblive med at regenerere brændes af ca. hvert 30 år. Ellers springer de i skov og krat. Kort fortalt: lader man et stykke hede være i fred, vil det springe i skov. Derfor er hedens overlevelse helt eller delvis afhængig af, at tidligere tiders former for drift og pleje opretholdes. Det betyder naturligvis ikke, at lyngheder ikke er en vild naturtype, der kan opstå af sig selv uden menneskelig indblanding. Det har fortidens skov- og hedebrande naturligvis klaret af sig selv. Men heden var givetvis - fra tid til anden - mindre udbredt og lå mere spredt blandt mere eller mindre tætte skovbevoksninger, indtil mennesker for alvor greb ind.

Hedens biodiversitet

Heden beskrives ofte som artsfattig, men driftet på gammel vis rummer den en mosaik af "pletter" der på forskellig vis udgør nicher for en meget specifik flora og fauna. Den danske hede er derfor levested for 185 beskyttede arter, hvoraf 79 er rødlistede som truede eller kritisk truede. Listen over disse arter rummer sjældne krybdyr, orkideer, laver, sommerfugle samt en række fugle. I særlig grad bør nævnes den sortplettede blåfugl og hedepletvingen, hvis levesteder år for år indskrænkes.

Af fuglene bør nævnes hjejlen, tinksmeden, hedelærken og den store tornskade. Som bekendt er urfuglen for længst uddød. Når det gælder floraen dominerer lyngen, hvor den får lov. Men lyng kræver som sagt at blive forynget inden den bliver senil og dør i 40-års alderen. Ellers tager revling og græsser over. Det skader det mere ydmyge blomsterflor, der nyder godt af, at lyngen stækkes mens den er i voksealderen.

En afbrændt lynghede vil typisk året efter give plads til planter som lægeøjentrøst, tormentil, plettet gøgegurt, benbræk, gyldenris, og tornblad, der alle myldrer op, når hedebonden har brændt lyngen af. Det sker dog ikke hvis heden fremstår for næringsrig.

Skal man opretholde hedens landskab synes det derfor uundgåeligt at drifte den på hedebondevis, dvs. med en blanding af hedeafbrænding, lyngslet, ekstensiv græsning og tørveskrælning. Den opgave er der imidlertid ikke sat midler af til at løfte i dansk naturforvaltning. Og fortidens hedeboender lader sig næppe genoplive direkte med mindre vi betaler dem herfor. Dette uanset at naturtypen som helhed er rapporteret til at være i "stærk ugunstig tilstand".

Det er så netop også den forvaltning, som forskerne lægger op til. I en rapport fra Århus Universitet (Bak et al 2020) hedder det således, at "forvaltningen af de enkelte hedeområder bør afspejle den historiske drift, der kombinerer lavintensive plejeformer som græsning med mere intensive plejeformer som afbrænding, slåning, og tørveskrælning på mindre områder". Dog bør denne indsats udbygges i og med at større sammenhængende hedeområder genskabes, eksempelvis ved at nåleplantager nedlægges til fordel for genopretningen af de hedestykker, som de er plantet på. Fordelen ved at større landområder genskabes som hede er, at der herved genopstår spredningsveje for hedernes unikke forekomster af såvel flora som fauna.

Den rewildedede hede

Heden er således en naturtype, der derfor overfladisk betragtet ser ud til at udfordre ideen om rewilding. Som bekendt betyder rewilding groft sagt, at vi træder et skridt tilbage og overlader naturen til sig selv efter at have genoprettet den naturlige hydrologi og sat store dyr ud, der kan skabe en mere lysåben og varieret natur. Men hvis heden skal forvaltes, så den afspejler den historiske driftsform,

Vildheste ved Rise © Jørge Bidstrup



kan rewilding som sådan jo ikke siges at finde sted? Her må vi tydeligvis gå på kompromis.

Og dog: undersøgelser af hedebønders landskaber viser nemlig entydigt, at heden ikke kun blev værdsat som græsning for "de nøjsomme får". Tværtom var hedelandskaberne netop fyldt med unglykreaturer og ungheste, som de midt og nordjyske hedebønder levede stort af at sælge vest og øst som græsøksne, staldøksne og arbejdsheste. Der synes således intet til hinder for, at hederne forvaltes som sådanne ekstensive græsningsområder; dog bør vi have blik for at mennesker fra tid til anden er nødt til at brænde af og skrælle tørv for at sikre, at naturtypen hede ikke ganske forsvinder.

Den gode nyhed er så, at det faktisk kan være en god forretning at indføre netop et sådant forvaltningsregime. Det samme forskermiljø har nemlig i 2021 publiceret en økonomisk redegørelse for økonomien bag rewilding af Rebild Bakker med tilhørende skov - i alt næsten 4000 ha. Med 45% skov, 22% eng, 15% mose, 7% åbent overdrev og 3% hede regnede gruppen sig frem til at prisen for traditionel forvaltning versus rewilding ville være 33% dyrere. Senest har beregninger vist at traditionel forvaltning er ca. dobbelt så kostbar (Petersen et al 2024, p. 74).

Kilder:

Bak, Jesper Bak (2020) Mette Løvschal og Christian Frølund Damgaard: **Hvordan bevarer vi heden i Danmark? Tilstand, pleje og mulig genopretning?** Århus Universitet. DCE – Nationalt Center for Miljø og Energi 2020.

Olwig, K. R. (1984) Nature's ideological landscape: A literary and geographic perspective on its development and preservation on Denmark's Jutland heath. Allen & Unwin, London.

Odgaard, B. V. (1994) **The Holocene vegetation history of northern West Jutland, Denmark.** Nordic Journal of Botany, 123(4), pp. 1–171

Petersen, Anders Højgård et al (2024): **Mere, bedre og større natur i Danmark. Hvor, Hvordan og hvor meget?** Københavns Universitet, Globe Institute.

Schou, Jesper Sølvér, et al (2021) **Economic assessment of rewilding versus agri-environmental nature management.** Ambio Vol 50, p 1047 - 1057



Udsnit af Villestrup Å © N. Sloth/Biopix CC-BY-NC

Villestrup Ådal i Himmerland

Villestrup Å i Himmerland er måske ikke den længste og vandrigeste å i Danmark. Men den er unik med sine klare kildevæld og bratte fald.

Med sit sumpede udspring i den sydligste del af Rold Skov, snor Villestrup Å sig gennem et gammelt skovrigt hedelandskab, hvor stednavnene beretter om en rydning, der først fandt sted efter år 1000. På vejen passerer den Store Blåkilde, der med sin kalkede undergrund byder på en helt unik dansk oplevelse af klart blå vand, der gennemlyses af det hvide genskin. En oplevelse, som vi ellers skal rejse langt for at komme i nærheden af. Her flyder talrige kilder sammen til åen, der strømmer plaskende gennem landskabet. Ådalen – der stammer fra istiden – er præget af store fald, og vandet fremstår derfor klarere end de fleste andre steder, hvor vores vandløb snor sig dovent gennem flade marker og heder.

Allerede for femten år siden opkøbte Naturstyrelsen de resterende syv dambrug og genskabte så vidt det var muligt åens naturlige slyngninger. I dag byder åen

derfor på en rigdom af naturoplevelser. Her svømmer bækørreder, havørreder, hundestejler, ål og bæklampretter. Ja, endog undslupne kildeørreder og regnbueørreder glider ud og ind mellem de frodige vandplanter. Siden 2010 har grødeskæring stort set været forbudt. Selve åen er henved 22 km lang, men dertil kommer de vandløb, der fodrer åen. I alt udgør de godt 36 km, hvoraf ca. halvdelen karakteriseres som værende i "god tilstand". På det nedre åløb, syd for Vrå, figurerer den højeste artsscore - 9 ud af 9

Ved åens bredder - i elleskove og på engene - yngler gravænder, isfugle, bjergvipstjerter og vandrikse ligesom trækfugle som vandstæren finder frem til åens enge og de tilhørende rigkær og kalkoverdrev. Her vokser de sjældne og meget truede orkideer, bakkegøgeurten samt den hvide sækspore. Men også de mere ydmyge engblommer og andre større og mindre sjældenheder er en fryd for øjet. I alt byder Villestrup Ådal på 22 forskellige naturtyper, seks beskyttede arter samt 29 småsøer under 5 ha. Godt halvdelen af de kortlagte søer (tyve i alt) er i "god tilstand". Alene antallet af forskelligartede naturtyper viser entydigt hen til de mangeartede oplevelser, som venter gæster i området. Langs hele åen løber i dag en vandre- og cykelrute, men det er intentionen at udbygge folks adgang til dette naturskønne hjørne af Danmark.

Ørreder © Rotislav Stefanek/Dreamstime 10758552



Vandmøllerne og opstemningerne

Gennem årene har lokale ildsjæle arbejdet for at bevare og endda genskabe naturrigdommen langs åen. Denne indsats fik som sagt et særligt skub mellem 2007– 2014 hvor de syv dambrug i ådalen blev nedlagt ligesom seks ud af syv spærreværker på åen blev fjernet.

På grund af åens store fald var der allerede i 1200-årene oprettet vandmøller hvorved der opstod stuvningmæssige mølledamme og strækninger med langsom strøm og blød bund. Senere blev vandmøllernes opstemningsret i åen benyttet til at anlægge de mange dambrug. Da retableringen af åens frie vandstrømme begyndte var der endnu syv tilbage. Efter opkøb og retablering blev de seks af de syv dambrugsarealer udlagt til græsning og



Omlægning af Vilestrup Å ved Vilestrup herregård. Den røde streg markerer det foreslåede nye åløb. Andre løb har også været i spil, da dette forslag "udmærker" sig ved at løbe gennem godsets jorddyrkede marker © Naturstyrelsen

På kortet fra 1980-2001 ses de nu sløjfede dambrug. Møllesøen ved Vilestrup giver dog stadig udfordringer © Styrelsen for data- og infrastruktur



høslet, ligesom forbud mod at gøde og sprøjte blev tinglyst. Efterfølgende påviste en gruppe forskere at indsatsen naturmæssigt havde været det hele værd. I 2019 erhvervede Villestrup Å da også danmarkskrekorden i ørreder. Med næsten 30 ørreder for hver meter var det seks gange så mange som Naturstyrelsen målte i 1986.

Tilbage udestår dog spørgsmålet om den sidste spærring ved Villestrup Herregård. Denne synes nemlig at volde næsten uoverstigelige udfordringer. Opstemningen daterer sig til 1538 hvor byggeriet af den mægtige "vandborg" iværksattes af Axel Juel. Ved at udbygge en tidligere mølledam og opføre en opstemning skabte han Møllesøen, hvorefter opbygningen af borgen på egetræspæle kunne påbegyndes på den nys opståede holm. Omend kraftigt ombygget står borgen der stadig omgivet af sø og voldgrave.

Med årene udbyggedes godset. Mod nordøst rejstes en ladegård og vest herfor anlagdes de senere fiskedamme. I dag fremstår landskabet med sin kunstige Møllesø, de gravede kanaler, diget, det opstemmede vand og resterne af de nu nedlagte fiskedamme som et kulturhistorisk vigtigt vidnesbyrd om et af renæssancens stort anlagte herresæder. Hertil føjer sig den meget smukke genskabte barokhave, hvortil der er offentlig adgang.

Udfordringen er således dobbel. For det første kræver bevarelsen af herregårdens fundament, at søens vandstand holdes relativt konstant højt, så egetræstolperne ikke rådner. Derudover løber der en offentlig vej henover den gamle dæmning, hvilket betyder, at en ændring af åens forløb vil kræve et omfattende brobyggeri andetsteds. Sagen kompliceres yderligere ved det forhold, at vedligeholdelsen af dæmning og vej er delt mellem de to ejere (kommune og gods), der indtil videre ikke har kunnet finde en formel for at dele det økonomiske ansvar herfor. Der er enighed om, at stemmeværket er i en dårlig tilstand, men det er godsets opfattelse at årsagen er den tunge trafik på vejen. Kommunen, derimod, er af den opfattelse, at det skyldes godsets manglende vedligeholdelse.

Her i vinter (2024) blev sagen så tilspidset på grund af de store regnmængder, hvilket har fået kommunens ingeniører og miljøteknikere til at frygte, at dæmningen kunne bryde sammen og derved medføre en potentiel miljøkatastrofe for åens liv på linje med truslerne mod Alling Å ved Randers (Nordic Waste skandalen). Såfremt dæmningen bryder sammen og Møllesøen tømmes, vil man kunne forvente, at 500 års opsamlet slamdække - der på sine steder er to meter dybt - kan sætte sig i bevægelse nedenstrøms. Desuden vil det givetvis medføre at Villestrup herregård om føje år henstår som en "ruin", fordi fundamentet vil rådne, hvis da ikke de bevægelige vandmasser inden da har undergravet holmen.



Store blåkilde © Karl Aage Isaksen/ Dreamstime 174456959

Da Naturstyrelsen i 2008 købte foderkvoten til dambruget ved herregården indgik nedlæggelsen heraf da også som led i et overordnet naturgenopretningsprojekt finansieret af den såkaldte "Miljø Milliard". I henhold hertil skulle åen som en faunapassage føres nordøst om herregården.

I forbindelse med projektets planlægning blev der derfor foretaget undersøgelser af Møllesøens tilstand. Det vurderedes overordnet betragtet, at søens tilstand ikke ville forværres selvom vandtilførslen reduceredes væsentligt. Etableringen af åens nye løb og dermed faunapassagen ville desuden givetvis løse de naturmæssige udfordringer forårsaget af den fortsatte spærring. Samtidig ville søens vandhøjde formentlig bedre kunne reguleres så herregårdens fundament bevares. I dag er søens bund som ovenfor beskrevet dækket af op til to meter slam og sødybden er således kun 35 cm. Projektet er imidlertid - såvidt vides i skrivende stund - sat på stand-by.

Fremtiden

Allerede i begyndelsen af 50'erne blev en del af Villestrup Ådal på strækningen mellem Vråvej og Tostrupvej fredet. I praksis var det en fredning af Store Blåkilde. Senere fulgte udpegningen til Natura 2000, og i dag indgår Villestrup Å i habitatområdet Villestrup Ådal, der udgør ca. 565 ha.

Den overordnede plan er, at hele området på sigt skal udgøre et sammenhængende naturområde med høj beskyttelsesstatus og integritet, således at mangfoldigheden sikres. Området er imidlertid også præget af modstridende naturinteresser. De forskellige naturtyper og arter bekriger hinanden. Elleskovene kan således kun fastholdes på bekostning af kildevæld og rigkær, der er levested for de beskyttede vindelsnegle, der til gengæld heller ikke trives hvis rigkær og enge græsses for intensivt eller slås for tæt med henblik på at holde dem lysåbne og uden kratbevoksning. Et andet hensyn er vandstanden, der generelt sænkes, når de naturlige vandløbsforhold for alvor genoprettes, hvilket prioriteres som led i Natura 2000 planerne.

Der søges derfor en aktiv og varig udtagelse af samtlige lavbundsjorder hvilket vil bidrage til etableringen af større og sammenhængende arealer, større robusthed og flere naturlige dynamikker - også i åens umiddelbare nærhed. Det forventes at disse udtagninger vil være gavnlige for vandsalamanderen, havlampretten, bæklampretten, odderen og den skæve vindelsnegl.

Naturfonden

Hovedparten af jorden langs åen er privatejet, men allerede i 2021 købte Naturfonden et jordareal. For nylig har Naturfonden igen været på shopping-tur og ejer derfor nu i alt 165 ha af engarealerne i den øvre del af åen. For nærværende forhandles der i samarbejde med Mariagerfjord Kommune om mere udtag og frikøb. Et led heri vil være at dræn lukkes og dyrkning ophører langs åens bredder fra udspring til udløb. Engene, der er opkøbt ligger nord for Villestrup herregård.

Den overordnede plan er, at Villestrup Å skal danne kernen i et 400-500 ha stort naturområde lige op til Rold Skov, der kan bidrage til at reducere klimabelastningen med 7400 t. CO₂/år – fordi jorden tages ud af dyrkning – fjerne udledningen af 21 tons kvælstof til

Kort over de 400 ha, der indgår i eng-projektet © Naturfonden og Hexagon





Kystparti ved Mariager Fjord. Af Harald Foss 1862. Kilde: GetArchive Open Domain

fjorden samt skabe endnu flere levesteder for de sjældne og truede dyr og planter, som lever dér. Projektet sigter således mod at skabe rammerne for et naturgenopretningsprojekt, hvor der skabes ”sammenhæng til EU’s vandrammedirektiv, klimastrategien og regional udvikling”. Den overordnede plan varetages af Mariagerfjord Kommune i samarbejde med Naturstyrelsen og i regi af Natureman-projektet (betalt af Life/EU). Men Naturfonden spiller her en afgørende rolle som spydspids for projektet.

Det kan nemlig uden tvivl blive meget bedre. Selvom sløjfningen af de mange stemmeværk for ti til femten år siden skabte glid i åen og en imponerende fiskerigdom, forestår der stadig at få fjernet dræn og dyrkning langs åens bredder. Det viser adskillige konsulentrapporter.

Og samtidig udestår udfordringerne med både at sikre vandløbets integritet og det fredede kulturlandskab ved Villestrup herregård.

Kilder:

Nyt, stort naturprojekt skal både hjælpe klima, vandmiljø og natur
Pressemeddelelse: Den Danske Naturfond og Mariagerfjord Kommune
07.05.2024

Læs også:

Natura 2000-plan. 2022 - 2027, Villestrup Ådal. Miljøstyrelsen 2023

Forundersøgelse – Villestrup ådal. Overordnet vision. Udfærdiget af Natureman for Mariagerfjord Kommune 2020

Birnie-Gauvin, K. et al (2018) **River connectivity reestablished: Effects and implications of six weir removals on brown trout smolt migration.** . I: River Research and Applications vol 34, issue 6.

Villestrup Ås udløb fra Mølledammen og videre sydpå. Kilde: Google Map, der også er kilden til næste side fotos af herregården





Villestrup herregård

– fra ågård til herregård

Åer, bække, vadesteder, midtstrømme, grøfter, grave og dæmninger fortæller om herregården Villestrups våde og fugtige beliggenhed.

Villestrup (1) betyder "Vældets torp" og fortæller hvad der tiltrak den bonde, der flyttede ud fra en af de større kirkebyer i tiden mellem 1000 og 1200 for dér at rydde skov og opdyrke jord. Her var der tæt til dyrenes drikkevand, men også et godt bakkedrag bag, der med rimelig fordel kunne dyrkes. Denne kilde beskrives i historisk topografiske efterretninger fra 1800-åene som endda mere kraftfuld og vandrig end Store Blåkilde. Langs åen lå desuden gode engstrækninger, der var perfekte til at fede okser op på, ligesom skovene har været brugt til at holde udgangsøg og vildheste. Endelig har der også have været et gammelt vadested. I hvert fald tyder navnet – Gammelvadsmøllen – der kendes fra middelalderen, at vadestedet fandtes her fra Arilds tid. Dér går da også stadig en landevej hen over åen mellem Astrup og Arden.

Det middelalderlige landskab

...fremdeles ned ad den dal, som står østen og norden for Gammelvadsmøllen og så tværs over åen og til den sten, som står på den vestlige side af åen, så også vesten for møllen ad den dal indtil den vej, som kaldes Skallesvej og så fra Skallesvej indtil den mose, som kaldes Brændmosen, og så østen om den eng...(2)

Sådan hedder det i en synsforretning foretaget den 11. jan. 1468. Sådanne tinglyste dokumenter, der i detaljer angiver grænsedragene mellem jordejeres ejendomme var ganske almindelige blandt brevene, der opbevarede i de middelalderlige arkiver. På samme måder blev også sognegrænser gjort til genstand for synsforretninger, hvor de mere fremstående bønder på egnen fungerede som såkaldte "ridemænd". Om end kilderne til Hindsted Herreds jordejendomme er sparsomme, findes dog enkelte sådanne tinglyste beviser, der kaster deres blik ind på egnen. Desværre vedrører de kun perifert Villestrup å, men vi får alligevel et indblik i de naturlige "mærker", som skriveren noterede

ned. Læg i øvrigt mærke til, at kilderne ikke fortæller os hvad åen oprindeligt blev kaldt. I de senmiddelalderlige beskrivelser af egnen, som vi kan læse i synsforretninger fra 1400-årene hedder den bare Åen. Med ordet "Å" er alt ligesom sagt på de kanter – selv i tekster hvor "åen" ikke kun henviser til det, vi senere kender som Villestrup Å, men tværtom Korup Å. Måske får vi her indblik i at "å" i gammeldanske kilder kunne betegne andet og mere end bare vandløbet. Noget tyder på, at også danske "åer" mere skulle forstå som "ålandskaber" således som vi kender det fra Tyskland, hvor "Aue" oprindeligt betød både eng, ø og vandløb.

Uanset hvordan vi skal forstå ordet "å", fremgår det tydeligt af teksterne til den pågældende synsforretning, at bønderne færdedes i et "vådt" landskab fyldt med åer, bække, vadesteder, midtstrømme, grøfter, grave, damme, diger og dæmninger. Og dog hører vi også om sten, bautaer, gravhøje, hulveje, krat, enemærker (dvs. private skove) samt ryg og ren, dvs. dyrket eller "hård" jord karakteriseret ved højryggede agre. Hertil føjer sig omtalen af fiskevande, ålegårde, ørredgårde, saltstrande, og tagmarker (dvs. rørskove). Endelig genfinder vi faste udtryk som "dam og damsband, flod og flodsted", hvor damsbandet betyder dæmningen.

Hvorom alting er: midt i dette "våde" middelalderlige landskab gik vejen over Villestrup Å. Her lå der også fra gammel tid af en mølle og en udflyttergård gård. Måske har der også ligget et par huse. Vi ved det ikke. Her byggede herremanden Axel Juel Villestrup hovedgård.

illestrup Herregaard. af Rasmus Henrik Kruse: Prospector med Text af endeel af Nörre Jyllands Herregaarde. Det Kongelige Biblioteks billedsamling



Villestrup Hovedgård 1536 - 1577

I 1573 fuldendte Axel Juel en serie optegnelser om sit liv. Disse indledte han på charmerende vis med en lille skitse til herregårdens historie (3). Indledningen lyder således:

“Da Guds år skrev 1535 overtog Axel Juel (4) Villestrup (5) med mere gods udi Himmersyssel. [Dette skete] efter hans medarvingers tilladelse [og] efter hans kære far (6), som døde i samme år. Da var samme gård ikke bedre eller anderledes end en anden brydegård (7) og gav 3 ørtug korn [og] 1 ½ pd. smør (8). Siden forbedrede han den med mark, skov og ejendomme og købte dertil Kropkær (9) og den skov der lå [der], og samme gård nord for ladegården synden op til den lille dam, der ligger nordøst herfor; der opsøgte han det kildevæld [gårdflod] der her til bugter og skabte en lille holm udi et kær, der var tilgroet med træer.

Anno domini 1538 udi den Hellige Trefoldigheds navn lod han lægge grundvold om alle fire sider og siden år efter andet lod han den [holmen] opbygge med hus, grave, damme, abildgård, mølle, fiskevand, kær og enge at rydde, med megen anden frihed og herlighed, som samme gård har tilvendt og underlagt sig.

Anno domini 1537 onsdagen efter midfaste søndag, som var den 22 marts på Steenholt blev Axel Juel given og trolovet med Jomfru Christine Ovesdatter, Hr. Ove Lunges datter. Samme år udi Jesu navn holdt han sit bryllup på Essenbek [kloster] den søndag næst efter St Olav Regis dag (10), som var den 30 dag juli med forne Jomfru Christine, da var han 39 år gammel og hun 18 år gammel.”

(Herefter følger en liste over deres fælles børn, fødetidspunkt mm. Se længere fremme i dette hæfte: Efterretning om Axel Juel til Villestrup, hans Giftermaal og hans Børn. Af Axel Juel m. fl. 1542-1577.

Historien om det tidlige Villestrup er således føjet sammen med Axel Juels historie.

Han blev født i 1503, formentlig på Norddjurs, hvor hans far havde et mindre gods. Slægten tilhørte ganske vist den deciderede højadel og ejede i 1200-årene Støvringgård. Men familien var også vævet ind i Marsk Stigs oprør, og det betød en kontant udelukkelse fra indflydelse i Erik Menveds regeringstid og senere.

Historien om Juel-slægten i 1400-årene giver da også mest indtryk af, at familien reduceredes til en lavadelig, provinsiel familie, der havde tabt indflydelse, magt og velstand. På det tidspunkt møder vi dem således som fogeder, bl.a. på Kalø.

Vi kender ikke til Axel Juels ungdom, men han har givetvis fået en gedigen skolegang, da han senere ender som først sekretær i Frederik 1's kancelli, og derefter som Christian III's betroede mand. I den kapacitet var han aktiv gesandt til Stockholm i forbindelse med Christian II's tilfangetagelse. Senere var han den ene af to adelsmænd, der i 1536 blev betroet at inddrive de hovedlodder, som Skipper Clements oprørske bønder ifaldt, da regnskabet skulle gøres op efter reformationen (11). I den forbindelse blev han givetvis betalt i form af nogle af de hjemfaldne gårde. Blandt andet fik han i 1536 retten til at tilvende sig en gård i Astrup, som tilhørte Thulle Vognsen og skyldte 4 ½ pd smør samt 3 kander honning og andre småredsler (lam, høns, gæs osv). Den blev tilkendt Axel Juel ved Kongens rettertingsdom 15 april 1537 med endeligt låsebrev 1549. Senere var Axel Juel lensmand på Aalborghus og fungerede desuden i mange år som landsdommer. Han har givetvis - som yngre søn - oprindeligt været henvist til at få en kirkelig karriere. I hans yngre år tiltales han i øvrigt som magister, en universitetsgrad han vel erhvervede sig udenlands. Efter Reformationen endte han imidlertid i centraladministrationen.

Som yngre søn arvede han derfor heller ikke den fædrene gård, men købtes ud ved hjælp af det jordegods i Nørre Villestrup, som faderen tog lovhævd på i 1502 (12). Heraf fremgår det, at den del, som Axel Juel overtog i 1535 bestod i

Axel Juul og Kirtsen Ovesdatter Lunge. Sandstensrelieffer opsat ca. 1550. Gengivet hos: Thaulow (1925)





Udsnit af kort fra 1815 over Villestrup herregårds nærmeste omgivelser. Læg mærke til at på kortet her fødes Møllesøen af to vandløb - fra nord og fra vest gennem hvad der formentlig er en del af det oprindelige landskab. Kilde. Geodatastyrelsen CC-BY

Madumhoved (en skov eller et overdrev nord for Astrup ved Madum Sø) samt Møldrup og Nørre Villestrup. Mere præcist bestod Villestrup af en større gård samt en hosliggende vandmølle, seks halvgårde (formentlig beliggende i Møldrup) og tre bol (dvs. formentlig tre halvgårde) i Arden. Hvornår Gammelvadsmøllen blev en del af godscomplexet vides ikke præcis. Godsarkivet er kun dårligt bevaret (i al væsentlighed først fra midten af 1700-årene).

Vi kan ikke i detaljer følge hans senere godssamling på egnen, men vi ved, at han i 1543 overtog en ejendom Astrup by samt endnu en mølle i Møldrup fra kronen. Der har imidlertid tydeligvis været tale om en – set med samtidens øjne – yderst beskedne godssamling omkring selve Villestrup. Ifølge et låsebrev fra 1549 hørte der til Villestrup syv gårde i syv forskellige landsbyer. Om låsebrevets ejendomme udgjorde hele hans gods er dog ikke til at gennemskue. Indtægter var der imidlertid nok af i form af hans forleninger og øvrige tillidshverv, som han udførte for kongemagten. Hertil kom, at han i løbet af sit relativt lange liv arvede jordegods fra familiemedlemmer, som bagefter gik i arv til hans sønner. Godssamlingen ved Villestrup og rejsningen af hovedgården dér var dog tydeligvis i centrum af hans bestræbelser. Forretningen, der knyttede sig til hans hverv som lensmand, landsdommer osv. var derimod blot et middel til at skaffe sig velstand.

Om det senere landbrug kan vi øvrigt fortælle, at det i 1688 ikke bestod af meget andet end skov med et mindre stykke agerjord, i alt 37 tdr hartkorn, hvoraf kun godt og vel en tredjedel blev dyrket som græsmarksbrug. Formentlig betød det

et agerskifte med fire års høst af byg, rug, rug og havre fulgt af fire års hvile. Jorden i sognet kan ikke karakteriseres som god. Sandmuldet og skarp med sand- og grusunderlag. Sogdenes størrelse peger også på, at befolkningstætheden aldrig var særlig stor. Ligeledes tyder de mange nedlagte kirker på at den senmiddelalderlige krise ramte hårdt hér.

Et gammelt kulturlandskab

Det mest interessante ved Villestrup gods i dag er det nærmest intakte kulturlandskab, som herregården ligger midt i. Præcis som Axel Juel beskrev sit livsværk, ligger hans gård stadig ved den opstemmede mølledam på den lille holm, som han indledningsvis ryddede for træer og buskads for efterfølgende at opsætte med sten og dernæst bebygge.

Adgangen sker fra øst ad Villestrupvej, hvor man passerer barokhaven med det fredede lysthus. Der lå formentlig også Axel Juels abildhave. Videre ned mod herregården passerer man ladegården på venstre side og herregårdsbygningen ret for højre hånd, der stadig er omgivet af voldgrave mod øst og nord og søen mod syd og vest.

Længere fremme mod syd ad landevejen – hvor søen igen bliver til å – lå den gamle mølle med mølledunden i sin baghave. Møllens anlæg (der i dag er revet ned) fremgår tydeligt af ældre kort.

Jolle på Møllesøen c. 1850. Af Ferdinand Richard 1819-1895). © Nationalmuseet DMR-194647 (udsnit) CC-BY





Møllen ved Villestrup set fra nord. Af Ferdinand Richard 1819-1895). © Nationalmuseet DMR-194647 (udsnit) CC-BY

Imellem ladegården og møllen lå ifølge de seneste målebordblade fra 1953 -58 de senere fiskedamme, der nu er nedlagt af hensyn til naturgenopretningen af åen. På kortet fra 1842 - 99 kan man imidlertid se, at Axel Juels fiskevand formentlig oprindeligt har bestået i en eller flere damme umiddelbart vest og nord for ladegården. Det giver også bedre mening, at allerede eksisterende vandhuller – de gamle lergrave – udnyttedes som fiskedamme i en tid, hvor al gravning foregik med håndkraft. De veletablerede og regelrette fiskedamsanlæg, der for nogle år siden blev nedlagt langs hele åen hører industrialiseringens tid til

Hovedbygningen

Desværre er der i dag ikke meget andet tilbage tilbage af Axel Juels herregård end den ydre skal. Hele anlægget blev ombygget i 1757 og igen i 1812-19, hvor den østlige fløj desuden blev helt revet ned. Ved samme lejlighed forsvandt også gårdens kapel og kirketårn. I dag fremstår herregårdsbygningen derfor i klassicistisk stil med rødkalkede facader og valmet tag belagt med røde tegl.



Villestrup Herregård Kilde: Wikipedia

Men bygningsarkæologiske undersøgelser (13) har dog afdækket, at Axel Juel indledte med at bygge køkkenfløjen mod syd som et grundmuret stenhus i en etage. Huset var syv meter dybt og fjorten meter langt og opført i munkesten. Til dette korte énetages hus fjøjedes derefter det store hus mod vest, hvor beboelsen blev indrettet. Denne fløj var dybere og længere (over tredive meter). Dette hus var bygget med kælder, to etager og en halv tagetage. Herefter fulgte byggeriet af nord og østfløjene. De to sidefløje mod nord og øst byggedes i samme højde, men rummede kun to stovværk. Hele byggeriet var prydet med flerfarvede vinduesblændinger, Undersøgelser heraf har vist at nordfløjen i Helligåndsklosteret i Aalborg formentlig har været opført af den samme bygmester. Samtlige bygninger blev udstyret med kamtakkeblændgavle ligesom murværket blev dekoreret ved hjælp af gule og røde sten. For at skaffe stenene byggede Axel Juel et teglværk op ad skoven bag ved haven. Formentlig er det netop lergravene dér, som senere har været udnyttede som fiskevand. De ses tydeligt på kortet fra midten af 1800-årene.

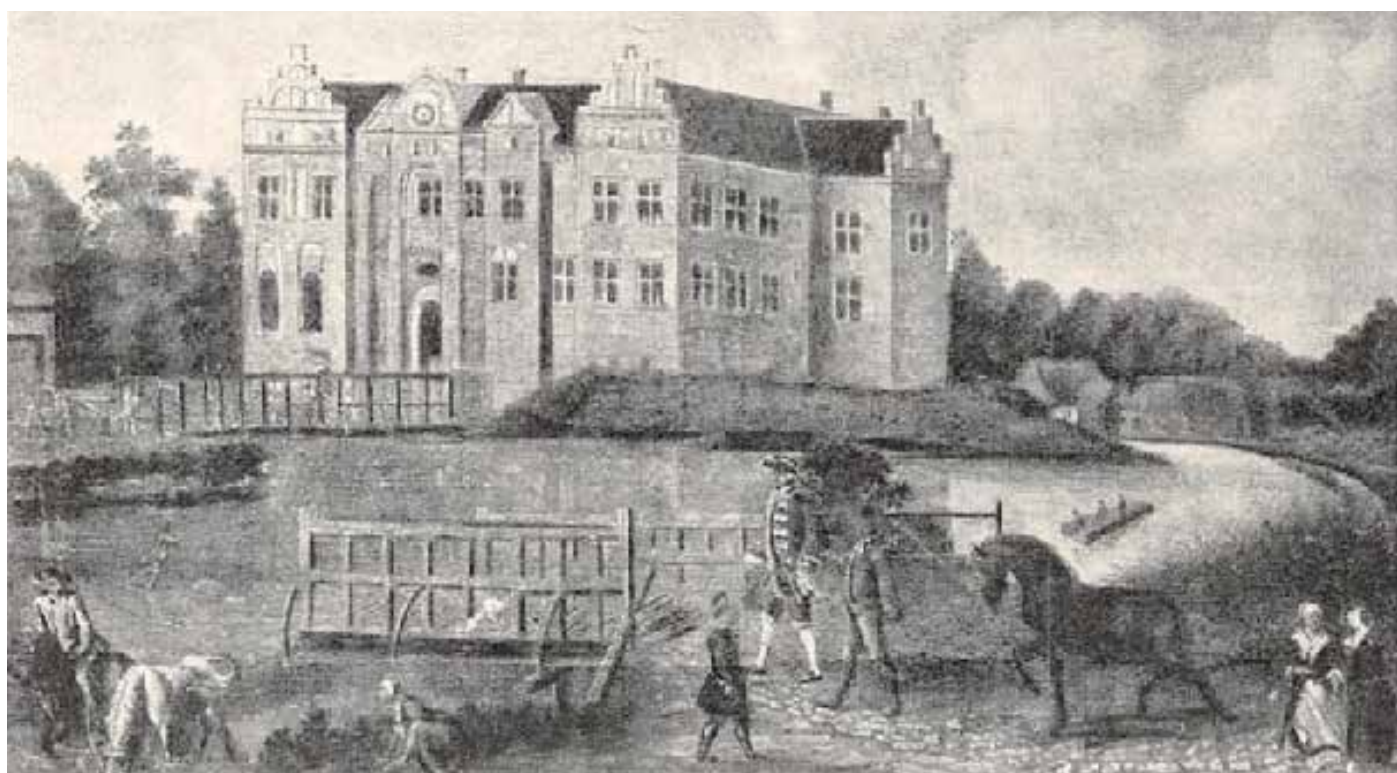
Nordfløjen lukkede anlægget af. Her rejste Axel Juel et imponant porttårn hvor han lod sandstensrelieffer indmure af sig selv og sin hustru, der flankerede en

sandsten med følgende indskrift: "Axel Juel med sin kære hustru, fru Kirsten Lunge, lod denne gård opbygge af nyt anno domini 1542. Samme år var deres bryllup". Endnu et lille relief blev sat over uret med hans og hans kones våbenskjold. Tilsidst fulgte forhøjelsen af den søndre fløj, så også den fremstod i flere etager, formentlig tre. Hele byggeriet må have fremstået noget uenasartet med sine skiftende stokværk. Mod indersiden af gården har der således ligget lavere gangagtige arealer, hvormod søsidens rum har været højloftede.

Engquist tolker sydfløjen som et "herberg" eller en muret "loftbod" med indbyggede svalegange til gårdsiden, hvor søsiden har rummet elegant gæsteværelser. Øverste etage har så været et stort magasin eller loftsrum. Fra senere kilder ved vi, at der også har befundet sig et "fængsel" på gården. Det har vel ligget i kælderen under vestfløjen. Måske har sydfløjen været indrettet til "offentlige" kontor og bibliotek for landsdommeren? Vestfløjen, derimod, rummede tydeligvis beboelsen med køkkenet i kælderen mod sydvest samt stuer, tårnrums og kamre. I den nordøstlige fløj har kapellet været indrettet.

Sidenhen hed det om Villestrup at Christian III's degn meget vittigt sagde, at "Aalborghus måtte være en god ko siden den kunne føde så prægtig en kalv", underforstået at Axel Juel nok havde fundet en del af pengene til sit byggeri på kronens kistebund. Bemærkningen har vel også udtrykt en vis ironisk kommentar til det forhold, at mens Aalborghus, der blev genopbygget af Axel Juel kun var grundmuret ud mod volden, fremstod Villestrup grundmuret – også ind mod gårdspladsen.

Aldre maleri af Villestrup Hovedgård. Her efter Thaulow (1925)





Kirken i Astrup tegnet ca. 1850 af Ferdinand Richardt (1819 -1895) © Nationalmuseet CC-BY

Vi kender ikke til hovedgårdens indretning, da der ikke er bevaret testamenter eller skifteforretninger efter Axel Juel og Kirsten Lunge, men den har sikkert fremstået både prægtig og hjemlig, således som den nye mode foreskrev. Vi ved i hvert fald, at der må have fandtes en del sølvtøj i Axel Juels gemmer. I 1551 blev han nemlig endnu engang sendt som kongelig udsending, denne gang for at indføre reformationen på Island. Med sig hjem bragte han en mindre formue i kirkeguld, sølv, monstranser, bispestave osv. Heraf fik han i kongelig gave en sølvkande, en skål af sølv og to sølvdrikkekrus (14).

Kirken

Af den middelalderlige kirkebygning i Astrup står kun koret tilbage. Samme år som Axel Juel erklærede sig færdig med herregårdsbyggeriet, påbegyndte han nemlig en kraftig ombygning af kirken. Ved denne renovering forlængede han kirken ligesom han byggede et helt unikt ottekantet kirketårn (med senere spir). Da kirken blev bygget med kvadre antages det at han genbrugte byggematerialerne fra de nedlagte kirker i Stenstrup og Tåstrup, der formentlig

forfaldt i 1400-årene som følge af den sorte død. På rund af tårnets særegne konstruktion frembyder kirken et ganske anderledes indtryk end det, som vi sædvanligvis møder. Også de to klokker – hvoraf én blev støbt i Lübeck – blev givet som gave af Axel Juel i 1548.

Herefter blev kirken indrettet til gravkirke for Axel Juel og Kirsten Lunges efterkommere. Ikke færre end otte ud af seksten børn begravedes som små i kirken. Selv blev forældrene æret med en endnu eksisterende pragtfuld gravsten fra Gert van Groningens værksted.

Der forlyder intet om, at kirken i Astrup også skulle have været begavet med kalk og disk. Sådanne pragtstykker tilgik imidlertid såvel Rostrup som Arden kirker. Mon ikke også Villestrup godsejeres begravelseskirke blev udsmykket med nyt altersølv? På alteret står i hvert fald en prægtig alterstage fra 1548 med stor fodplade, balusterskaft og store, svungne lysearme og prydbøjler. På foden findes indskrift: "Axel Juel fru Kirstine Lunge 1548". Måske har ægteparret også opsat en tilsvarende prædikestol, som den de fik opstillet i Rostrup kirke med smukke udskæringer og et billede af en munk med en bibel under armen. Måske Luther? Prædikestolen i Astrup kirke er i dag fra 1892 og må derfor have afløst en ældre. At kirken har været udsmykket med træskærerarbejder betalt for af Axel Juel og Fru Kirsten kender vi til fra en udskåren dør med Axel Juels og Kirsten Lunges våben, der holdes af skjoldholdere. Døren er nu i Nationalmuseet, men ikke udstillet (14).

NOTER

(1) Postadressen på herregården i dag er vekslende "Villestrup" og "Villestrup. Litteraturen benytter dog navnet stavet med "V". Den praksis er anvendt her. Eksempelvis staves godset med "V" i Trap Danmark (5. udgave) ligesom godsarkivet er at finde på Rigsarkivet (Viborg) under navnet "Villestrup"

(2) Fortegnelse over Danmarks Riges Breve fra Middelalderen. Udgivet af William Christensen. 2. rk, 2. bind, 1467-1478. Kbh. 1929, nr. 2366 m. fl. Her staves godset "Vellestorp". .

(3) Efterretning om Axel Juel til Villestrup, hans Giftermaal og hans Børn. Optegnelsen er at dømme efter teksten penneført af Axel Juel og har måske været indført i en familiebibel. I anden halvdel af 1600-årene er teksten afskrevet, formentlig af bondesønnen Peder Dyrskjøt (1630-1707), der efter faderens død arbejdede som skriver på Ålborghus og senere på borgmesterens skrivestue i København. Hele sit liv beskæftigede han sig med at indsamle historiske kuriositeter og afskrive diplomer, breve, slægtsbøger og lign. Formentlig fik

Peder Dyrskjøt adgang til Axel Juels slægtsoptegninger, fra fru Anne Krabbe, der nedskrev dem i sin kopibog. I indledningen til teksten skriver udgiveren af artiklen i Magazin til den Danske Adels Historie fra 1824, at teksten er kommet ham i hænde via et hæfte, som var i historikeren B.C. Sandvigs hænder. Der er formentlig tale om en bogstavtro afskrift udført af Peder Dyrskjøt og "ord til andet udskrevet og her indført". Magazin til den danske adels historie, 1. bind. Udgivet af Det Kongelige Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog. København, Thieles Bogtrykkeri 1824 Heri: Efterretning om Axel Juel til Villestrup, hans giftermål og børn. Pp. 71-76

(4) Axel Juel staves almindeligvis med to uu. I teksten her staves hans navn dog som Juel.

(5) I optegnelsen staves gårdens navn som Vellestrup - hvilket betyder udflytterstedet, torpen, ved kilden (vældet).

(6) Axel Juels far hed Søren Juel til Hedegård, Glæsborg sogn på Nørre Djurs. Formentlig har Axel Juel været yngre søn tiltænkt en karriere i den katolske kirke og hans arvelod er derfor fundet fjernt beliggende og i form af strøgods. Hedgaaard lå i Nørre Djurs.

(7) Med brydegård forstås sædvanligvis en gård beboet af en godsejers forvalter. Søren Juel har ejet jord på egnen - hvor meget ved vi ikke - og haft en bryde eller forvalter til at drifte godset og opsamle bøndernes afgifter til deres herremand. Det er en sådan gård som Axel Juel overtager.

(8) Opgørelsen over gårdens skyld - dvs. den afgift, der tilkom herremanden - indikerer at gården har været på størrelse med en gennemsnitlig bondegård. Man kan sammenligne denne skyld med hvad bønder i de nært beliggende bebyggelser, Lundgård og Brøndbjerg, betalte i 1562 til Kronen. Heraf fremgår det, at ingen af dem ydede afgifter i korn. Til gengæld betalte de en noget større smørydelse (4 ½ pd. smør hvor Villestrup kun erlagde 3 pd.) Vi kan formentlig konkludere at brydegården i Villestrup højst har kunnet måle sig med en gennemsnitlig større bondegård. Gårdene listet der har så også ydet ledingsskat, græsning for heste, skattepenge, samt lam, gæs, høns og svin. Der er tale om gårde med tæt beliggenhed til åen og hvis geografiske placering har lignet Villestrups. De har været drevet som rene skovbrug. Kilde: Aalborghus lens jordebog 1562. Udg af Ole Færch. Landbohistorisk Selskab 2013, s 134 - 35.

(9) Det fremgår af et skøde, at Axel Juel erhvervede Kirkeskoven og Kropkæret i 1543, da han købte dem af Astrup Kirke. Indtil da havde han kun haft brugsretten hertil via forpagtning.

(10) St, Olaf regis. Olaf II var konge af Norge. Han døde i slaget ved Stiklestad den 29. juli 1030. Han blev helgenkåret i 1031 som led i Nordmændenes kamp for et selvstændigt kongedømme.

(11) Efter Frederik I's død udspandt sig Grevens Fejde i Danmark. I forbindelse hermed rejste Skipper Clement de jyske bønder til oprør til fordel for Christian 2 i 1534. Oprøret blev slået ned af Rantzau. Efter Reformationens indførelse blev lederne af oprøret henrettede i 1536. Herudover blev samtlige nordjyske selvejerbønder afkrævet dokumentation for at de ikke havde deltaget. I modsat fald mistede de deres ejendomsret og formue med mindre deres slægt kunne løskøbe dem. Herved oppebar kronen meget store indtægter. Det er inddrivningen af disse bøder, som Axel Juel tager på sig. Det har givetvis været lukrativt for ham. Vi må forestille os at han tog sig betalt i bekvemt beliggende jordegods i nærheden af Villestrup.

(12) Tinglysningen er alene listet i en ældre registratur over nu tabte diplomer fra Villestrup godsarkiv. Dog findes det gengivet med yderligere detaljer i Anne Krabbes Kopibog fra c. 1600. Se Thaulow (1925), s. 51 ff.

(13) Engqvist, Hans Henrik: Herregården Villestrup i Østhimmerland. Bygning-sarkæologiske studier 1991, s. 21-40 og 93-95 1991

(14) Se Thaulow (1925), s. 51 ff.

(15) Kirkerne i Hindsted herred er desværre endnu ikke beskrevet i kirkeværket og ovenfor anførte beskrivelse beror derfor på skildringen i Trap Danmark IV. udgave 1924.

KILDER:

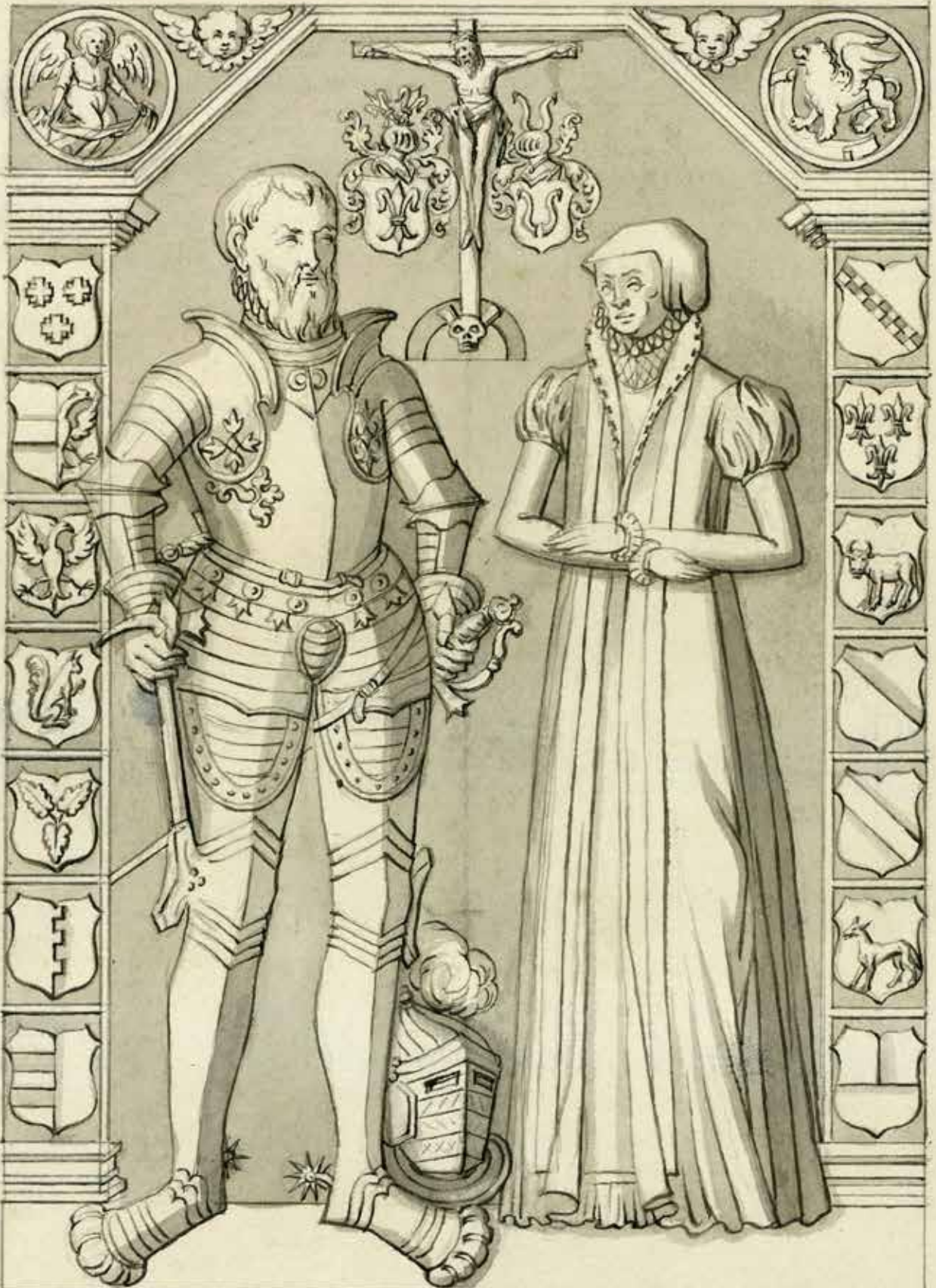
Fredningssag: Villestrup, Villestrupvej 1, Mariagerfjord. Tinglyst 1918.

Thaulow, Th. (1925) Lillie-Juelernes Slægtebog. Vilhelm trydes Boghandel, København 1925

Roussell, Aage (1966) (red.): Danske Slotte og Herregårde. København, bd 11. 1966

N. C. Skaanvad (1990) Blåkilde og vandmøller ved Villestrup Å.

Trap: Danmark. Diverse udgaver. Astrup sogn, Hindsted Herred, Aalborg Amt.



VNDER. THENE. STEEN. HVILER. ERLIGE. OC. WELBYR.
 DIGE. AXEL. IWLL. TIL. WILLISTRVP. OCH. AXELLVOLDT
 SOM. DYDE. ANNO 15. . MET. SIN. KIERE. HYSTRV. ER. OC.
 WELB. FRW. KIRSTINE. LVNGE. H. OFVE. LVNGIS. DATTER
 TIL. TIERSBEK. OCH. ODDENRIDDER. OCH. DYDE
 TH: GVD3. AAR. SKRIFFVIS. .



Axel Juel (1503 - 1577)

- selvbiografiske optegnelser

Axel Juel (1503-1577) var som berettet ovenfor, Christian III's håndgangne mand. Som lensmand på Ålborghus og landsdommer satte han sig mange spor. Men hans selvbiografiske optegnelser giver indblik i det, der virkelig betød noget, nemlig hans gods og herregård, hans kone og hans (drenge)børn. Her er optegnelserne gengivet i en lettere omskrevet og moderniseret form (1).

Her findes hvorledes, når og af hvem Villestrup er bygget. Ligeledes når og på hvad tid Axel Juel og Kirsten Ovesdatter kom sammen og hvor gamle deres børn er:

Da Guds år blev skrevet 1535, annammede Axel Juel (2) efter sine medarvingers tilladelse og efter sin kære faders død som udi samme år afdøde, Vellestrup med mere gods udi Himmersyssel [Himmerland]. Da var samme gård ikke bedre eller anderledes end en anden forpagtergård og gav [i afgift] 3 ør ug korn [c. 3 tønder korn], og 1 ½ pund [3/4 kg] smør, Siden forbedrede han det med mark, skov og ejendomme og købte dertil Kropkær og den skov der lå [der], og samme gård nord for ladegården og siden op til den lille dam, der ligger nordøst herfor; her opsøgte han det kildevæld [gårdflod] der her til bugter, og skabte en lille holm udi et kær, der var tilgroet med træer.

Anno domini 1538 udi den hellige Trefoldigheds navn lod han lægge grundvold om alle fire sider og siden år efter andet lod han den [holmen] opbygge med hus, grave, damme, abildgård, mølle, fiskevand, kær og enge som han rydede, med megen anden frihed og herlighed, som samme gård har tilvendt og underlagt sig.

Anno domini 1537 onsdagen efter midfaste søndag, som var den 22 marts på Steenholt blev Axel Juel givet og trolovet med Jomfru Christine Ovesdatter, Hr. Ove Lunges datter. Samme år udi Jesu navn holdt han sit bryllup på Essenbek [kloster] den søndag næst efter St Olav Regis dag som var den 30. dag i juli med førnævnte Jomfru Christine. Da var han 39 år gammel og hun 18 år gammel

Jomfru Dorte den Første

Anno domini 1538 torsdagen før St. Hans dag, midsommer, som var den 21. dag i juni fødte førnævnte fru Kirstine sit første barn, en datter, og blev kaldt Dorte efter Axel Juels mor [Dorte Skiernow]. Anden dag samme barn var døbt og kristnet døde det i Ålborg i Helliggejst, begravet og siden ført til Astrup kirke

Jomfru Anne den første

Anno domini 1538 pinsedag efter middag fødte hun sin anden datter og blev kaldt Anna efter sin mor [Anna Friis] og blev straks kristnet og siden samme nat imod dagen af Gud Allermægtigste kaldet heden og udi Ålborg i Helliggejst begravet og siden ført til Astrup kirke.

Jomfru Dorte den anden

Anno domini 1540, mandagen før St. Jakob, og det var den femte dag i juli, ved kl. 5 slet om morgenen fødte hun sin tredje datter på Villestrup og kristnede 6 ugers dag derefter og blev kaldt Dorte.

Jomfru Anna den anden

Anno domini imellem tirsdag og onsdag ved midnatstid næst efter 1546, Johannes dag ante portam latinam som var den ellefte dag i maj fødte hun sin fjerde datter på Ålborg Hus og blev kristnet søndagen efter Trinitatis og blev kaldt Anna

Ove Axelsøn

Anno 1549, den mandag som St. Agnetes dag og birketinget faldt på, som var den 21. dag i januar og under skorpionens tegn kl. 6 slet formiddag fødte Fru Kirstine sit femte barn og første søn på Ålborg Hus og blev døbt og kristnet i Vor Frue Kirke af Doktor Oluf Bisp i Vendsyssel og blev kaldt Ove.

Jomfru Ellidsze

Anno 1550, søndagen efter Sct. Hans dag, midsommer som var den 22 dag juni imellem et og to formiddag fødte hun hendes sjette barn og femte datter på Villestrup og blev kristnet den søndag næst efter Visitationis Mariae og blev kaldt Ellidsze

Jomfru Karen den første

Anno Domini 1551 nytårsaften som var den sidste dag i december mellem 5 og 6 formiddag fødte hun hendes syvende barn og sjette datter på Villestrup og blev døbt og kristnet udi Astrup kirke søndagen næst efter Skt. Scholastica, som faldt på Skt. Valentins dag, og blev kaldt udi Jesu navn Katharina og døde samme år begravet udi Astrup kirke.

Jomfru Benedicta

Anno domini 1554 den mandag næst efter Hellig Tre Konger ved 7 slet formiddag på Villestrup i fiskens tegn den 8. januar fødte hun hendes syvende datter og var hendes 8 barn og blev hun døbt og kristnet udi Astrup kirke den søndag næst efter St. Paulus dag som var den 28. jan, og blev i Jesu navn kaldet Benedicta, døde samme år og blev begravet i Astrup kirke.

Absalon Juel

Anno domini 1555 mandagen efter St. Laurentius' dag, som var den 12. august ved 5 slet formiddag på Villestrup i krebsens tegn fødte hun hendes anden søn, som var hendes 9 barn og blev kristnet udi Jesu navn den søndag som Sct. Mikkelsdag falder på, som var den 29. dag i august [læs: september].

Jomfru Karen den anden

Anno domini 1556, den lørdag næst efter Simmons og Judas dag, som var den sidste dag i oktober i vægtens tegn, mellem fire og fem formiddag fødte hun sin ottende datter og tiende barn og blev udi Jesu navn kristnet og døbt og siden Anno Domini 1557. Sct. Jakobs aften som var den 24. dag i juli af Gud heden kaldet og begravet udi Astrup Kirke.

Niels Juel

Anno Domini 1557 søndag efter Dionysii som var den 10. dag i oktober mellem 4 og 5 formiddag og i tyrens tegn fødte hun sit ellefte barn og tredje søn og blev døbt i Jesu navn og kristnet samme dag og blev kaldt Niels.

Jomfru Kirstine Juel

Anno domini 1558 søndag efter Katrine dag som var adventssøndag og 27. dag i december, i krebsens tegn, ved 5. slet formiddag og udi Axel Juels gård i Viborg blev hun født og siden søndagen efter "Felnis" dag (Festum Translationis Domini?) døbt og kristnet i Jesu navn.

Jakob Juel

Anno domini 1562 Sct. Martin aften [Mortens aften] blev han født i Viborg og samme år igen af Gud den allermægtigste ved døden henkaldet og udi Astrup begravet.

Iver Juel

Anno domini 1563, lørdagen efter Skt. Laurentius ved 9 slet formiddag som var den 14. august blev han født på Villestrup og blev da samme steds udi Jesu navn kristnet og siden søndagen næst efter Dionysius' dag som var den 10. dag i oktober, var fru Kirstens kirkegang efter ham, da gjorde og førnævnte Axel Juel hans ældste datter fru Dorte Juels bryllup der på Villestrup med ærlig og velbyrdig Kristoffer Mikkelsen til Lundbæk.

Friemsnig Juel (3)

Anno Domini 1564, anden dag efter Skt. Mikkels som var den sidste dag i september ved lørdagen 5 slet efter middag blev han fød og blev straks udi Jesu navn kristnet. Og var samme dag en ganske stor storm og farligt vejrlig, som gjorde stor skade på hus og skib og meget af skoven blev nedslagen. Og var vel troligen at have været af det bulder og græsselige vejr, og foregav at Herrens Store dag skulle komme, den at se med glæde det unde os og give Gud fader ved sin kære søns Jesus Kristus' skyld. Ammen.

Jomfru Magdalena

Anno Domini 1567, Skt. Magdalenes dag, som var den 22. juli, fødte hun hendes 16. barn som var en datter og blev kaldet Magdalene. Blev kristnet og døbt i den Hellgie trefoldigheds navn og siden efter 18 uger død og begravet i Astrup kirke og er således løst af al den elendighed, jammer, og sorg som denne verden medfører, og nyder og bruger nu sin evige fryd, glæde og salighed formedelst Jesus kristus.

Således har nu den almægtigste Gud af sit gode faderlige forsyn nådigt undt og tilladt os fra det år vores bryllup varede, da vi skrev 1542. Så til dette år, nu skrives 1573 har vi udi 31 år sammen levet og samme førnævnte 16 børn avlet imellem os, og er i mit 70. år forbedre den salige afgang når samme Gud det har forudset.

Og Kristus manddoms fødsels år skrives 1577, d. 10. august som falder på Skt. Laurentius' dag, kaldte den allermægtigste Gud, ærlig og velbyrdig mand, Axel Juel til Villestrup af denne elendighed.



Relief af Axel Juul og Kirsten Lunge 1573 på Mejlgaard, som parret senere arvede. Fra Thalow 1925

Et kulturelt inventarium

Den lille autobiografi (2) er interessant på mange måder, eksempelvis som vidnesbyrd om de mange børn, fascinationen over hvornår børnene præcist blev født (så deres horoskop kunne lægges) samt betoningen af at skrive jordelivet ned og den himmelske glæde op.

Teksten er dog specielt interessant, fordi den meget præcist indkredser hans kulturelle inventarium – dvs. “det” han har ment “udmærkede” hans liv. Og samtidig også det, som han IKKE bemærker i sin selvbiografi.

Således er han i sit skriv IKKE optaget af sin karriere som offentlig embedsmand og dommer. Fokus er alene på erhvervelsen af den lille samling bøndergods, som han arver efter sin far, og som han gennem livet formerer ved arv, køb og ægteskab; og hvor han derefter dels iværksætter byggeriet af en herreborg, der i sin oprindelse har kunne måle sig med andre tilsvarende byggerier af samme karakter, dels udfolder omgivelserne med voldgrave, fiskevand, mølle og skov. Selvom herreborgen for længst er ombygget i klassicistisk stil er det stadig muligt at “læse” 1500-årenes landskab i herregården Villestrups nærhed.

Endelig er der listen over hans seksten børn med de nøje angivelser af hvornår de blev født, døbt og for halvdelen vedkommende begravet som små i Astrup kirke, som han byggede om til sin og godsets gravkirke. Fra andre kilder ved vi,

at han og hans hustru også udstyrede kirken (og nabokirken i Rostrup) med indskriftstavler, epitafier og andet kirkeligt inventar (se ovenfor).

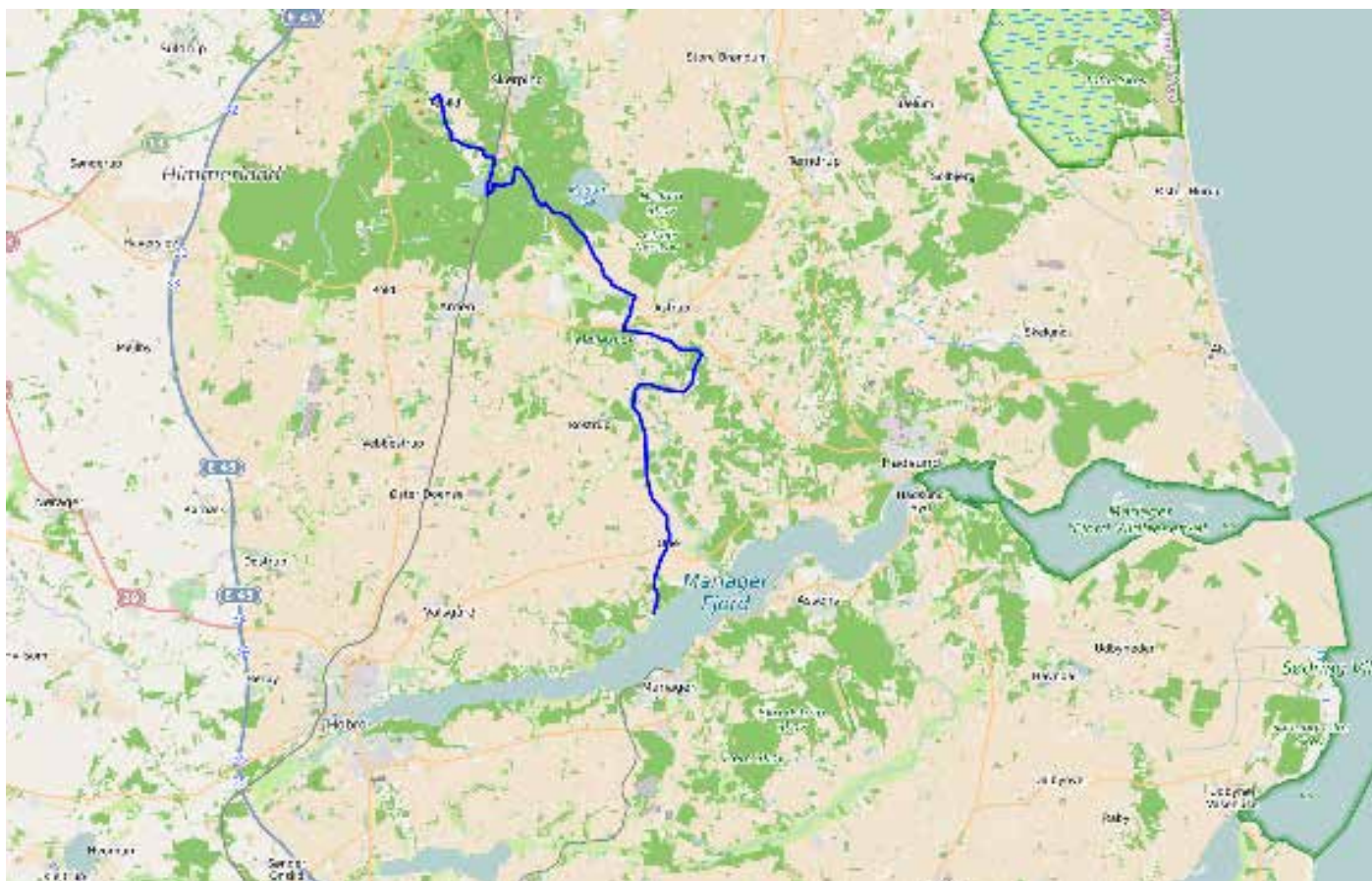
En kort opsummering af hans livsværdier må derfor være hans slægt, hans arv, hans jord, hans herregård, hans ægteskab, hans børn (og specielt sønnerne) samt hans kirke.

NOTER:

(1) Efterretning om Axel Juel til Villestrup, hans Giftermaal og hans Børn. Optegnelsen er at dømme efter teksten penneført af Axel Juel og har måske været indført i en familiebibel. Se ovenfor om tekstens overlevering.

(2) Det er tydeligt at teksten oprindeligt har været påbegyndt af Axel Juel. I forskellige udgivelser siges det imidlertid at teksten er forfattet af hans hustru, Kirsten Ovesdatter. Baggrund herfor er vel forfatterens anvendelse af tredje person, samt den afsluttende notits om hans død. Men tekstens indledning og afslutning i 1570 er tydeligvis forfattet af Axel Juel. Teksten er her gengivet på tillempet nutidsdansk for at gøre den læselig.

(3) Navnet Friemsnig er formentlig et kæle- eller øgenavn. Friem er plattysk/frisisk/Lëtzebuergesch og betyder "fremmed". Drengen var døbt Vincents. Se: Thaulow, Th: Lillie-Juelernes Slægtbog. Vilhelm Trydes boghandel, København 1925. I følge kilder gengivet her, skulle Vincents have gjort karriere i 30-årskrigen og på et tidspunkt være død på slagmarken. Navnet eller ordet kendes ikke i den ældre danske ordskat. Kælenavnets anvendelse her rejser tvivl om dateringen af teksten. Hvis navnet henviser til hans søskendes erindring om deres "fremmede" og "forsvundne" bror, tyder teksten på, at den er sammenskrevet i familien på baggrund af faderens oprindelige optegnelser. Den mulighed er dog også tilstede at navnet tilfaldt drengen fordi han sneg sig frem i ly af stormen, og at notatet derfor faktisk hidrører fra faderens hånd.



Den blå rute angiver cykelturen, der mere eller mindre følger Lillestrup Å. Turen er godt 30 km lang. © Mariagerfjordguiden.dk

På strejf langs Lillestrup Å

En ekskursion til Lillestrup ådal med omgivelser kan naturligvis planlægges som en **cykeltur fra udløbet og til fjorden**. Men den kan også gøres mindre ved at begynde ved Store Blåkilde, hvorefter man cykler gennem Naturfondens enge og hedelandskab for at fortsætte sydpå til landskabet omkring Lillestrup Herregård.

Her kan man med fordel inddrage et besøg i såvel den genskabte barokhave som en tur langs åløbet mellem Møldrup og Astrup. Turen kan slutte i Astrup kirke med en besigtigelse af gravmonumenterne og de øvrige spor af slægten i og omkring kirken.

Der er parkeringspladser på havnen i Stinesminde samt ved Rebild Porten. Ruten er afmærket med blå cykelskilte og nr. 117 og man kører delvis af grusveje.

For lærere

Hvis man som lærer arrangerer en udflugt kan man med fordel lade børnene arbejde med kulturhistorien ved at lade dem foretage en tæt læsning af Axel Juels selvbiografi samt de kort, der viser udviklingen i landskabet over tid.

På **SDFI** er der adgang til at næstudere landskabet, som det så ud i midten af 1800-årene før industrialiseringen af landbruget tog over. Ved at zoome ind på Villestrup kan eleverne arbejde med at finde herregården, møllen, landsbyen, kirken, skoven, engene og åen samt overveje hvorledes Axel Juel fik skabt fundamentet for sin senere herregaard. Kortet kan eventuelt sammenlignes med et senere målebordsblad, der viser tilstanden op mod år 2000.

Teksten giver desuden anledning til at overveje hvad den ikke rummer - eksempelvis skildringen af arbejdslivet som lensmand og landsdommer, der dominerer ved sit fravær. Evt. kan man sammenligne hans tekst med en nekrolog over en nutidig landsdommer eller dommer (find eventuelt en lokal på nettet). Sammenlign eventuelt også Axel Juels selvbiografiske optegnelser med hans biografi på lex.dk, hvor de offentlige hverv spiller hovedrollen. Få herefter eleverne til at reflektere over hvad de tre tekster giver af indsigt ved at foretage "tætte læsninger". Her er nogle forslag til spørgsmål:

* Hvilken betydning har herregårdsbyggeriets?

- Hvor er byggematerialerne kommet fra? (bl.a. øde kirker og et teglværk oppe ved skoven. (Kan I finde leergravene på kortet?)
- Hvem har udført selve byggeriet? Bønder eller håndværkere?
- Hvor er hestene kommet fra, der er brugt til at trække arbejdsvognene? (svar: udgangsøg, der har gået i skovene)

* Hvorfor bliver datoer både angivet med helgendage og kalenderdage? (Svar: Familien levede i en overgangstid mellem den katolske kirke og reformationen)

* Hvorfor er det vigtigt at kunne lægge horoskop? (Læs mere på kulturhistorier.dk)

* Hvorfor står der så mange detaljer om den førstefødte søns dåb i domkirken i Ålborg? Men intet om døtrenes dåb?

* Hvorfor får ægteparret så mange børn? (svar: efter Reformationen kommer familien i højsædet)

* Hvorfor vælger ægteparret Astrup som begravelseskirke? (Svar: Efter reformationen får sognekirker en fornyet betydning på bekostning af klosterkirker.



Villestrup Å ruten © Mariagerfjordguiden.dk

Naturhistorisk vinkel

“Intet andet sted i Danmark risler så mange rene kilder som i området ved Rold Skov. Vandet pibler ud overalt i ådalens sider og løber videre i Villestrup Å. Vandet er noget af det reneste kildevand, der findes i Danmark, fordi det er dannet under en af Danmarks største og ældste skove, Rold Skov. Grundvandet presses op gennem sprækker i undergrundens kalk og op til overfladen, hvor der er så meget tryk på, at vandet kan sprøjte op i en meters højde, hvis man banker et rør ned”, skriver Naturfonden på sin hjemmeside. For nærværende er Naturfonden i samarbejde med Mariagerfjord kommune i færd med at genskabe det kilderislende landskab omkring Villestrup Å, der gennem de sidste hundrede år er blevet ødelagt af dræning og tørlagt.

Genskabelsen betyder at “vilde og sjældne planter som orkidéerne maj-gøgeurt, plettet gøgeurt og sump-hullæbe, planter som engblomme, den kødædende vibefedt og den truede afbidt høgeskæg kan få mere robuste bestande. det gælder også for mosser, insekter, forskellige sommerfuglearter, som f.eks. violetrandet ildfugl samt oddere og isfugle”, fortsætter Naturfonden.

På udflugten kan man eventuelt organisere en bioblitz langs åen - find så mange arter som muligt indenfor en time og identificer dem på arter.dk. Herefter kan man sammenligne med arterne, der vokser langs grøftekanterne ved landevejen (hvis de ikke er slået). Således er der mulighed for at begynde en samtale om biodiversitet og åens betydning for økosystemerne og den naturlige dynamik i landskabet.

Bakkegøgeurten *Neotinea ustulata*

Bakkegøgeurten er en spædlemmet og tynd orkidé, der vokser på åbne kalkrige overdrev, kalkskrænter og tøreng. Den bliver mellem 10 og 25 cm høj. Farverne i blomsterakset veksler mellem sort og violet over bleggrød. De udsprungne blomster – læben – er hvide med pink pletter. Blomsten bestøves af store fluer i juni og juli. Engang var den udbredt over hele landet, men i dag findes den kun på enkelte steder i Himmerland. Indtil 2005 er den blevet registreret syd for Hedegaard. Det latinske navn for slægten (genus) - *Neotinea* - stammer fra den sicilianske botaniker, Vincenzo Timeo (1791 - 1856), der levede mellem 1791 og 1856. *Ustulata* betyder "sveden" og hentyder til den sorte farve i toppen af de udsprungne blomsteraks.

Bakkegøgeurten anses for kritisk truet og er fredet i Danmark såvel som i dens øvrige nordlige europæiske udbredelsesområde. Årsagen til Bakkegøgeurtens forsvinden i det danske landskab skal formentlig findes i de ændringer af landbrugsdriften, der indtraf ved ophørt græsning, den kraftigere gødskning samt opdyrkningen af de mange overdrev. Resultatet er, at de små og lyskrævende planter langsomt er blevet kvalt i det danske landskab i de sidste halvtreds år. Det forventes, at den stigende interesse for at indføre ekstensiv græsning på eng- og bakke drag langs vores vandløb vil kunne sikre at arten igen bliver udbredt.

Finder du den på engdrag og overdrev syd for Hedegaard på den nedre del af åløbet, så husk at indberet den til arter.dk

Bakkegøgeurten fotograferet af Jens Christian Schou. Kilde: arter.dk Licens: CC-BY.



Villestrup Å i Himmerland
Af Karen Schousboe
© Kulturhistorier
KIMMING 2024
ISBN 87-92858-00-7